

## II. САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

### ХУДОЖНІ ТЕНДЕНЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст. НА ТЛІ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

УДК 7.03(477.87) "17"

**Михайло ПРИЙМИЧ,**  
доцент, кандидат мистецтвознавства,  
м. Ужгород, Україна

**Анотація:** У статті розглядається художній розвиток на території сучасного Закарпаття в контексті історично-культурних змін в Австрійській імперії. Вказується, що відомі мистецькі явища як хронологічно, так і естетично пов'язані з процесами культурних центрів держави. Зважаючи на конфесійну культурну специфіку, аналізуються особливості розвитку мистецтва на Закарпатті.

**Ключові слова:** Закарпаття, мистецтво, бароко, церква, живопис, художник, Австрійська імперія.

Розвиток мистецтва XVIII ст. на Закарпатті сьогодні викликає великий інтерес, адже саме в цьому часі відбулися зміни, які вплинули на культурне обличчя краю. Зростання свідомості населення зумовило значні трансформації у суспільстві, що проявилось через розвиток шкільництва, структурування церкви, розвиток історії та мовознавства. У статті спробуємо з'ясувати ті художні процеси, у яких чи не найкраще відображались трансформації самого суспільства.

Складна політична ситуація в Австрійській імперії кінця XVII – початку XVIII ст., пов'язана з війнами, загальмувала культурний поступ населення. Після останньої антигабзбурзької війни під проводом князя Ференца II Ракоці (1703-1711) та заключення Сатумарського миру в Австрійській імперії встановився певний порядок. Ця стабілізація принесла позитивні зрушення у життя суспільства, які сприяли як розбудові церкви, так і зростанню добробуту магнатерії. Події майже

восьмилітньої війни наклали також значний відбиток на економічний та культурний поступ тогочасного Закарпаття. Це простежується й у відставанні розвитку художніх процесів на Закарпатті від мистецького поступу на інших територіях Угорського королівства, де уже в 1720-1730-их роках проводилися активні роботи по відбудові храмів та монастирів.

Зростання динаміки будівництва та оздоблення церков було зумовлено укріпленням політичної влади Відня. Разом з тим, починаючи десь із 1720-х років, починають слабнути позиції італійських митців на території імперії [1; с. 165]. Зростання ролі австрійських митців пов'язано також з відкриттям придворним художником Петером Штруделем у 1692 р. Академії мистецтв. І хоч у 1720-х роках присутність австрійського мистецтва на території імперії була ще незначною, започатковані в цьому часі мистецькі процеси свій розмах отримали пізніше, у середині століття, коли політичні зміни, стимульовані імператрицею Марією-Терезією, позначилися на культурному житті імперії.

З 1740-х років уже на всій території Угорського королівства спостерігаємо активізацію робіт по відбудові поруйнованих монастирських та приходських церков. Це викликало зростання потреби в митцях та архітекторах, задовільнити яку за рахунок іноземців, головно італійців, було неможливо. Тож починається залучення до роботи художників, які походили з території Австрійської імперії, а саме вихідців із Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі. У середині століття помітна деяка активізація розбудови церкви і на території Закарпаття. Специфіка історичного та культурного розвитку краю зумовила значний застій у розгортанні будівництва, різьблення та живописних робіт. Зважаючи на бідність церкви грецького обряду, основним будівельним матеріалом на Закарпатті залишалося дерево. Тому нові загальноімперські архітектурні тенденції на території краю бачимо у відображенні стилю бароко у формах дерев'яної архітектури, у першу чергу в лемківських храмах. Це підтверджується і датуванням цих будов, які відносимо до середини XVIII ст.

Тож маємо підстави говорити, що загальноімперські художні тенденції у цю пору зачіпали також територію краю. На це вказують перебудови Білого будинку в Мукачеві та єзуїтського колегіуму в Ужгороді. Разом з тим на 1731 рік припадає початок будівництва найзначнішого відпустового центру

тогочасної Мукачівської єпархії – Марія-Повчі. У цьому році Мукачівським єпископом Геннадієм Бізанцієм тут було закладено монастирську церкву.

Наростання динаміки в розвитку мистецтва на території краю особливо помітно з 1760-1770-х років, коли зауважуємо появу фундаторів, які коштами помітно підтримували значні будівельні та оздоблювальні роботи. Особлива роль фундаторів у розвитку церковного мистецтва притаманна усій імперії, де володарі певної території прагнули виступати меценатами храмів, монастирів, замовляли ікони чи вітварі. У такій ситуації, не маючи власної шляхти, руській церкві чекати на значні кошти було марно, через що дивнішим виглядає феномен постаті Дмитра Раца, який помітно підтримав будівництво в Марія-Повчі, а згодом – у Мукачеві. Подібну роль брали на себе як єпископи, так і окремі священики.

Зростання потреби в оздобленні церков сприяло появі на мистецькій арені людей випадкових. На Закарпатті це найчастіше – звичайні селяни. Саме з цим феноменом можемо пов'язувати значну кількість архаїзуючих образів з домінуючою лінеарною манерою моделювання. Ці твори не відзначалися ані високою художньою якістю, ані якістю використаного матеріалу. Прикладами можуть служити зразки іконопису, наприклад свв. Онуфрія та Петра, свв. Антонія та Феодосія Печерських, Богородиці з Сокирницької, які можемо характеризувати як площинну живописну манеру [2]. Це стосується також і ікони Успіння Пресвятої Богородиці з с. Кривої Хустського району.

У часі, коли в імперії активізувався розвиток професійного мистецтва, ці твори замінювалися на нові. Підтвердженням критичного ставлення до творів, виконаних непрофесійними художниками у другій половині XVIII ст., є оцінка іконопису в тогочасних храмах Мукачівської єпархії єпископом Михайлом-Мануїлом Ольшавським. У протоколах візитації 1750 року владика Ольшавський часто зазначає, що образи не зовсім відповідають потребі [3]. Цікавим з цього огляду є документ, який походить зі Свидницького округу, де сповіщається про вилучення розп'ять із трьох церков, які були невідповідного вигляду. Таку інформацію подає диякон Свидницький до Єгеру, що дозволяє говорити про значну увагу керівництва церкви до цього питання.

Зростання вимог до якості, тобто до професійної довершеності, позначилося у художніх змінах на території усієї імперії. Високі вимоги до якості мистецьких творів в останній третині XVIII ст. зумовили як створення нових творів мистецтва, так і значні трансформації старих. Свідченням цього є перемалювання в дусі рококо творів XVII ст. Зокрема, візуальне обстеження «Архангела Михаїла» та «Богородиці-Одигітрії» Іллі Бродяковича говорить про пізніші втручання у живопис XVII ст. Аналіз моделювання обличчя Архангела Михаїла дає підстави говорити про наявність рококової манери живопису, який перекриває попередній фарбовий шар лику і рук ангела. Обстеження ікони Богородиці з Бороняви нашттовує на думку, що цей твір зазнав подібних втручань. З цього огляду, маючи відомості, що у Відні було виконано три копії ікони Богородиці Марія-повчанської, можемо припустити, що боронявська належить до цих творів. На сьогодні знаємо про місцезнаходження двох копій: одна знаходиться у монастирській церкві у Марія-Повчі, друга – у Кошицькому соборі св. Єлизавети. Зважаючи на те, що боронявська ікона – це копія з марія-повчанської, де тільки лик та руки зазнали значного втручання (за умови доведення пізнішого перемалювання лику) можна було б говорити про третю копію ікони з Марія-Повчі.

1740-1770 рр. – це період укріплення абсолютизму в Австрійській імперії. Розпорядження імператриці втілюються досить чітко в життя. Ці роки в Угорщині позначені зростанням ролі дрібної шляхти та ростом національної самосвідомості населення. Це стосується не тільки угорської, але й усіх національностей, які проживали на цій території, серед них можемо назвати й українців (русинів). Однак національні ідеали в імперії ще не стали тим чинником, який визначав би сюжетну лінію творів мистецтва. Особливо це помітно на Закарпатті, де бачимо чітко виражену конфесійну свідомість руського населення, що сприяло домінуванню релігійних сюжетів. Ця ситуація добре вписувалася в культурний контекст імперії, де церква відігравала важливу культуротворчу функцію. Імператриця Марія-Терезія, підкреслено демонструючи свою набожність, активно підтримувала церкву. Тому не дивно, що найбільш актуальним мистецтвом на території усього Угорського королівства залишається церковне.

Третя чверть XVIII ст. в Угорщині вважається епохою найбільшого піднесення пізньобарокового будівництва [1]. Однозначно, що тогочасна греко-католицька церква на Закарпатті,

знаходячись у активному процесі розбудови, відображає художні орієнтири суспільства. У цьому часі відносної політичної стабільності єпархії отримують досить помітні прибутки, які інколи спрямовувалися на спорудження нових чи перебудову старих храмів. Для Мукачівської єпархії таким важливим із фінансового боку подарунком стало набуття прав на володіння Тапольцьким абатством у комітаті Боршод. Фінансова підтримка церкви сприяла активізації як процесів будівництва, так і прикрашення храмів.

До 1760-х років найбільше високоякісного живопису виконується для ордену єзуїтів. Однак, коли для ордену починається не найкращий період, ця мистецька активність переходить до інших чинів. До таких чинів відносимо і орден Василя Великого, серед ченців якого у документах згадуються Тадей та Михайло Спалінські, а також Євменій Савчак [2]. Така увага до мистецтва з боку чину св. Василя Великого відображає ті ж тенденції, які були притаманні усім католицьким орденам. У творчості цих майстрів досить чітко проглядається вплив стилю бароко, який так часто використовували єзуїти. Через свою живописність та емоційність стиль був зрозумілим простому населенню, але присутність значної кількості алегорій надавала йому і складнішого інтелектуального забарвлення.

Серед надзвичайно цікавих пам'яток цього часу на Закарпатті слід назвати розписи плафону єзуїтського костюлу в Ужгороді. Для живопису цього часу згідно з ustalеними вимогами барокового мистецтва у святилищі обов'язково зображалася Трійця. Цю композицію бачимо і в Ужгороді, хоча образ останньої передано через зображення всевидячого ока, навколо якого виконано у легких хмарах маленьких ангелів. Манера письма надзвичайно легка, лінія віртуозна, кольори органічно пов'язані між собою, творять легкий теплий колорит.

Бачимо, що у храмах латинського обряду навіть на периферії особливо уважно ставилися до якості творів образотворчого мистецтва. Прикладом може служити оздоблення костюлу св. Юрія в Ужгороді, де за рекомендацією яського протоієрея Зауберера, Лукас Краккер, один з найвизначніших митців епохи бароко в Угорщині, виконав вітварний образ. У 1763 р. ужгородський замісник декана Імре Горват замовляє образ св. Георгія на коні для головного вітваря у новозбудованій церкві «у знаменитого художника на ім'я Краккер – мешканця Моравії» [4, с. 651]. Відомо, що цей майстер особливу увагу приді-

ляв сюжету, а не архітектурному стефажу [1]. Залучення для роботи в Ужгороді майстра такого рівня, свідчить, що навіть на периферії досить добре орієнтувалися в художніх тенденціях цього часу.

Таким чином, бачимо активізацію мистецьких процесів в Австрійській імперії, що також впливало на художнє життя на периферійних землях. Культурні зміни на Закарпатті органічно пов'язані з релігійними, політичними і економічними змінами в самій державі. Серед найбільш виразних ознак у образотворчому мистецтві виділяємо наростання реалізму, що стає особливо помітним з середини XVIII ст. Це явище можна б вважати механічним наслідуванням художніх форм, які приходили на Закарпаття з приїжджими митцями, наприклад, Краккером, проте тільки візуального сприйняття для цього є замало. Це дає підстави говорити про перенесення нових принципів формотворення на ґрунт, де домінувала іконографічна традиція церкви грецького обряду. Тому серед важливих питань, які потребують з'ясування, стоять джерела появи мистецтва, притаманного кола братів Михайла і Тадея Спалінських. Бо саме в живописі цих майстрів бачимо ознаки нових підходів як до трактування форми, так і до відображення ідеї.



*Св. Андрій  
Первозванний.  
Т. Спалінський,  
1779 р.*



*Христос-Спаситель.  
Намісна ікона.  
Т. Спалінський,  
Ф. Видра, 1779  
(поновлення 1858)*



*Іван Хреститель,  
Т. Спалінський,  
1779 р.*

Отже, саме у XVIII ст. відбувалися значні мистецькі трансформації, які чудово вписуються в культурно-історичну ситуацію, що склалася на Закарпатті. На основі досягнень професійних барокових митців у подальшому відбувається формування мистецтва Закарпаття. У цьому часі з'явилася низка митців-професіоналів, які працювали для потреб церкви та світських осіб. Серед них – Михайло Манкович, Йосип Змій-Микловшич, Фердинанд Видра, Ігнатій Рошкович, Юлій Віраг та інші. Розвиток сакрального живопису набув особливого розвитку у творчості визначного закарпатського живописця Йосипа Бокшая, який став найвиразнішим явищем у сакральному мистецтві Закарпаття ХХ ст. Таким чином, у роботі розглянуто особливості розвитку та історичну тяглість художнього процесу, який у першій половині ХХ ст. породив явище закарпатської художньої школи.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Гараж К.* Живопись Венгрии в XVIII веке. – Будапешт: Издательство Академии наук Венгрии, 1957.
2. *Приймич М.* Перед лицем Твоїм. – Ужгород: Карпати-Гражда, 2007.
3. *Гаджега Василь.* Додатки к історії русинів і руських церквей в Марамороші (студії історично-архівні) // Науковий збірник т-ва «Просвіта» за 1922 р. – Ужгород, 1922. – С. 140-226.
4. *Mészáros K.* Ungvár története a legregibb oktol maig. – Pest, 1861.

### **ARTISTIC TENDENCIES IN TRANSCARPATHIA IN THE SECOND HALF OF THE 18<sup>TH</sup> CENTURY AGAINST THE BACKGROUND OF THE CULTURAL DEVELOPMENT OF AUSTRIAN EMPIRE**

***Mikhajlo PRYJMYCH,***

*Ph. D. (history of Art), Transcarpathian Art Institute,  
Uzhhorod, Ukraine*

**Annotation.** *Analysed in the article is the artistic development on territory of modern Transcarpathia in the context of historical and cultural changes in Austrian empire. It is noted that local artistic phenomena are chronologically and aesthetically related to the processes in cultural centres of the state. Analysing the art development we take into consideration the confessional and cultural specific features of the region.*

**Key words:** *Transcarpathia, art, baroque, church, painting, artist, Austrian empire.*